

- ⁸⁶ Швагуляк М. Суспільно-політична ситуація у Західній Україні на початку 30-х років ХХ ст. / М. Швагуляк // Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. Т. ССХХІІ. – Львів, 1991. – С. 99.
- ⁸⁷ Марчук В. Українська Греко-католицька церква : Історичний нарис / В. Марчук. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – С. 98.
- ⁸⁸ Москалюк М. Державотворча концепція українських християнських суспільників у міжвоєнній Галичині (1920–1939 рр): історико-політологічний аналіз / М. Москалюк // Галичина. – 2000. – № 4. – С. 100.
- ⁸⁹ Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 730, арк. 4.
- ⁹⁰ План праці УКС в кооперації // Мета. – 1934. – Ч. 16. – С. 5.
- ⁹¹ Осташевський Й. До питань громадської діяльності українського духовенства: Реферат, виголошений на Великих Зборах священничого товариства ім. Св. Андрея, 8 лютого 1934 р.) / Й. Осташевський // Мета. – 1934. – Ч. 7. – С. 2.
- ⁹² ЦДАЛ України, ф. 358, оп. 1, спр. 112, арк. 24–26, 40–44, 53.
- ⁹³ Там само, арк. 10.
- ⁹⁴ ЦДАЛ України, ф. 358, оп. 1, спр. 126, арк. 14, 20–21, 53, 54, 58.
- ⁹⁵ Що тепер грозить нашій Церкві? // Нова зоря. – 1928. – Ч. 30. – С. 1.
- ⁹⁶ Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 1523, арк. 26.
- ⁹⁷ Держархів Івано-Франківської обл., ф. 226, оп. 1, спр. 9, арк. 31.
- ⁹⁸ Велика розправа під замітом приналежності до ОУН в Бережанах // Діло. – 1934. – Ч. 275. – С. 7.
- ⁹⁹ Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 2030, арк. 77.
- ¹⁰⁰ Zuk A. Lviv – the center of Ukrainian economics in Galicia. Role of cooperative movement in the Ukrainian liberation struggle / A. Zuk // Lviv : A symposium on its 700-th Anniversary. – New York, 1962. – S. 368.

В статье определены формы и способы деятельности западноукраинских политических партий в кооперации в 1920–1930-х гг. Установлено, что большинство политических партий стремились оказать содействие развитию украинского кооперативного движения, но не сумели объединить усилия, направленные на идейно-организационную поддержку кооперации, так как стремились использовать её как трибуну в борьбе за массы.

Ключевые слова: политические партии, кооперативные организации, партийные влияния, украинская кооперация.

The article defines the forms and methods of Western [Ukrainian] political parties regarding the field of cooperatives. It is established that the majority of political forces in Western Ukraine in 1920–1930's aspired to adjust the effective organizational support of Ukrainian cooperative organizations while were trying to use the cooperative organizations in order to strengthen their influence in society.

Keywords: political parties, cooperative organizations, party influences, Ukrainian cooperation.

УДК 323.232 (47+57) “193” : 316.654 (477.8) “193”

Данило КРАВЕЦЬ

СТАЛІНСЬКИЙ ВЕЛИКИЙ ТЕРОР В УСРР/УРСР У ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКІЙ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ (1930-ті рр.)

У статті проаналізовано ставлення мешканців західноукраїнських земель (Галичини і Волині) до сталінських “чисток” у радянській Україні 1930-х рр. Крізь призму газетних публікацій у найпопулярніших виданнях (“Діло”, “Вістник”), резолюцій з’їздів політичних партій (УНДО, УСРП, УНДП) і громадських організацій (“Союз Українок”, “Праця”) розглянуто ставлення західноукраїнської громадськості до репресій в УСРР/УРСР. “Чистки” в лавах комуністичної партії та в уряді, арешти в рядах червоної армії та переслідування діячів науки та культури в радянській Україні – ці події, безперечно, мали вплив у публічному просторі українського населення Польщі. Особливо західноукраїнська громадськість обговорювала явище відкритих судових процесів над українськими діячами в СРСР.

Ключові слова: Західна Україна, радянська Україна, репресії, Великий Терор, 1930-ті рр.

У сучасній українській історіографії посилився інтерес до вивчення міжвоєнного періоду, зокрема зв’язків між “обома Українами” – Західною, яка увійшла у склад II Речі

Посполитої, та радянською, що стала частиною СРСР. Актуальність теми визначають кілька аспектів. По-перше, досліджувана нами тематика є необхідною для осмислення суспільно-політичних поглядів західноукраїнського населення, що перебувало у складі Польщі. По-друге, цей аспект не достатньо ґрунтовно висвітлений в сучасній українській історіографії. Новизна теми полягає у тому, що вперше комплексно висвітлюється західноукраїнська суспільно-політична думка про сталінські репресії УСРР/УРСР. На основі газетних публікацій, особистих записів, партійних політичних програм і резолюцій проаналізовано ставлення до “чисток” керівництва радянської України.

В історіографії відсутнє спеціальне дослідження, яке б комплексно та всебічно охарактеризувало ставлення західноукраїнської громадськості до сталінських “чисток” в радянській Україні. Варто відзначити ґрунтовне дослідження І. Соляра, у якому автор аналізує ставлення провідних західноукраїнських партій до радянської України¹. Щодо джерельних матеріалів, то тут варто виділити публікації в найпопулярнішій на території Галичини газеті “Діло”, яка, безперечно, мала неабиякий вплив на формування західноукраїнської суспільно-політичної думки, а також матеріали інших західноукраїнських пресових видань. Використані архівні матеріали представлені фондами Центрального державного історичного архіву України у м. Львів.

З кінця 1920-х років, після розгрому “ухилів” і “опозицій” та остаточного утвердження Й. Сталіна при владі, намітилася різка зміна у внутрішній політиці партії. Вона полягала у поверненні до методів “воєнного комунізму” та масового революційного терору. Тоталітарній системі вкрай потрібно було знайти достатню кількість “шпигунів”, “диверсантів” та “шкідників”, на яких можна було б перекласти власні злочини та численні народногосподарські прорахунки. Фактично, сталінському режиму вдалося, незважаючи на наявність чисельних фактів, нав’язати своє бачення журналістам, соціологам та іншим іноземцям. У 1930-х рр. туристи приїжджали в СРСР набагато частіше, ніж коли-небудь раніше. Вони не бачили нічого. Відкриті суди періоду “чисток” були нічим іншим як великою, масштабною фальсифікацією. Але багатьом на Заході було надзвичайно важко повірити в те, що держава справді у величезних масштабах могла займатися таким брудним, третьосортним шахрайством. Можна сказати, що типовою реакцією на ці суди стало переконання, що обвинувачення були перебільшеними, а не фальшивими у своїй суті. Таке ставлення свідчило про неспроможність зрозуміти суть того, що відбувалося в Радянському Союзі, а понад те – про неправильну оцінку особисто Й. Сталіна².

Судові процеси періоду “чисток” влаштовувались відкрито. Інші дії не розголошувались. Зокрема, масштаби і характер системи таборів примусової праці стали відомими на Заході лише завдяки перебіжчикам.

У зв’язку із закритістю та фактичною ізоляваністю СРСР суспільність Західної України не мала змоги одержувати об’єктивну інформацію з теренів УСРР/УРСР. Кореспондент найпопулярнішої західноукраїнської газети “Діло”, розпочинаючи рубрику “Хроніка Совітської України”, зазначав: “Наше громадянство взагалі дуже мало знає про тамошнє життя, лихоліття наших братів під московсько-большевицькою окупацією. Це все зобов’язує нас не тільки до політичних протестів, але й до тіснішого духовного зв’язку з тамошнім народом до більшого зацікавлення подробицями його боротьби та стихійних виявів живучості”³. Також у статті зазначалося, що рубрику вестимуть знавці радянської дійсності, які опиратимуться насамперед на матеріали, опубліковані в СРСР.

Інформація про масові репресії в УСРР часто не доходила до Галичини, а тим більше до Волині, яка була надто слабко пов’язана із галицьким інформаційним простором. На думку американського дослідника Т. Снайдера, саме волинський воєвода Г. Юзевський першим в краю висловився щодо трагічних подій у радянській Україні. Г. Юзевський засвідчив смерть від голоду мільйонів українців у радянській Україні в 1932–1933 рр., етнічні чистки десятків тисяч поляків у радянській Україні у 1935–1936 рр. і знищення сотні тисяч радянських громадян, обвинувачених у шпигунстві на користь Польщі у 1937–1938 рр.⁴

Один з дописувачів популярного на теренах Галичини та Волині видання “Вістник” вважав, що радянська репресивна машина насамперед розправлялась із партійною молоддю,

яка, на думку автора, готувала бунт проти Й. Сталіна. “Совітська преса хоч і плете всім набридливую байку про змову контрреволюціонерів, але сама в це не вірить. За одного Кірова – “в порядку червоного терору” страчено понад 120 осіб. З кого ж складаються ті 120? Головно з молоді до 30-и років. Який зв’язок із “старою Росією” ці юнаки могли мати?”⁵. Згідно з О.В., радянська молодь втратила віру в ідеали революції та зневірилась у Й. Сталіні. У статті відзначалося: “Про дражливі питання совітської дійсності – молодь дискутує в Вузах, в Комсомолі, потайки, в Інтернатах, де проводяться “жаркіє спори”⁶. Репресії проти українських діячів свідчать про те, що і в УСРР молоді люди не бажають миритися з радянською системою. О.В. запевняє, що зерно зневіри серед молоді посіяли не вихідці з Галичини (Бачинські чи Крушельницькі), а ідейні наступники М. Хвильового: “Під час чистки КП(б)У – в кінці 1933 року (Постишевщина) – з партії викинуто четверту її частину. Ледве пройшов рік – і Москва знов стоїть перед фактом бунту і “зневіри” в рядах партійної молоді на Україні”⁷. Не погоджувався з цим твердженням один із журналістів газети “Діло”, який запевняв своїх читачів в тому, що Й. Сталін знищує старі кадри, а замість них має намір поставити молодих людей, які “не мають зв’язків із дореволюційним минулим”⁸. Щоправда, на думку автора статті, українська молодь “згадає про свою українську кров” та розпочне спротив.

Ідеолог українського націоналізму, а за сумісництвом головний редактор часопису “Вістник”, Д. Донцов у своїх публікаціях намагався проаналізувати причини “чисток” у партійному керівництві радянської України. “Несамовите враження робить витереблювання совітсько-української “еліти”. Хоча не позбавлене логіки це божевілля. Покотилися голови совітських ентузіастів (Крушельницький, Фальківський), потім – Шельменків “із малоросів” (Скрипник), далі – спантеличених Валєнродів... нарешті яничарів (Балицький, Любченко) – більших і менших. Серед них – високі достойники “незалежної УССР”, голови її “уряду” – пише Д. Донцов⁹. На думку автора М. Скрипника, П. Любченка та інших діячів, московська влада стратила не за їхню “українську кров”, а за “страх, що ця кров може колись прокинутися” (“А ну ж вони нарешті схаменуться!”). Згідно з ідеологією Д. Донцова, Україна лиш тоді стане незалежною, коли у ній появиться група людей, яка матиме змогу “правити”, а цього і найбільше боялись у Москві: “Найдражливіше питання на совітській Україні є – щоби постала там каста людей, що “хочуть панувати”; тих що їх сама природа створила на те, щоб панувати і приказувати”¹⁰. Отож Д. Донцов вважав, що “чистками” Сталін завдає превентивного удару по Україні, позбавляючи її людей, які в теорії могли б “панувати” у цьому краї.

У західноукраїнській публіцистиці чимало уваги приділялось засобам та методам, які використовувало НКВС для морального і фізичного знищення своїх жертв. Так, український поет з Наддніпрянщини О. Бургардт, зустрівшись у Берліні з українськими втікачами, переповів їхні враження про радянську каральну систему: “Передо мною розгорнулася жахлива картина катувань, таких витончених, що доводиться припустити існування особливих шкіл, де методи слідчого допиту викладаються як окрема наука; як мистецтво, в якому можна досягти віртуозності”¹¹. Переселенці з УСРР розповіли О. Бургардту, що найбільш поширеним методом тортур у в’язницях НКВС було “цілковите позбавлення сну. Допитуваного тримають весь час сидючи на ріжку стільця під доглядом вартового, який його штовхає, тільки-но він очі заплющить. Найгірше, – казав мені один, – коли змушують стояти, перегнувшись наперед і тримаючись руками за кінчики черевиків”¹². Інший метод, який використовували слідчі, щоб добитися від підсудного “правильного” зізнання, – був карцер. “Про карцер докладно оповів мені чоловік, що мусив там тиждень відпокутувати за те, що побив слідчого. Се зовсім темна камера з кам’яними стінами, підлога виложена шпичастим камінням. До карцера садовлять людину майже зовсім голу” – зазначав автор¹³. О. Бургардт запевняв читачів, що він розмовляв з багатьма втікачами і всі вони підтверджували цю інформацію. Завершує свою статтю О. Бургардт таким висновком про характер радянських тортур: “Стан, що триває на сході, не можна інакше назвати, як Царством Сатани, де тортуру застосовують задля тортури, задля почуття тої насолоди, яку вона дає zdeгенерованому катові. Він собі інакшого існування не уявляє”¹⁴.

Розмірковували над методами тортур у радянських в’язницях і дописувачі газети “Діло”: “Так англійська преса пише, що підсудних “підготовляли до зізнань” вприскуванням до

їх організму відповідних отрут, які позбавляли зовсім їх волі. Одначе ця гіпотеза, мабуть, неправдоподібна. Згідно з новою методою слідства ГПУ зганяє всіх підсудних до одної темної кімнати, де жде їх психіатр, який шляхом гіпнозу “підсуває всім зізнання”. 200 годин без перерви грамофоном в’язневі повторюють його ж зізнання”¹⁵. Закордонна преса та свідчення очевидців були головними джерелами інформації про знущання над жертвами сталінських репресій. Посилаючись на американського журналіста, автор статті “Методи совітських процесів” повідомляв громадськість, що “жорстокі методи слідства ломлять мораль і силу спротиву підсудних”. Зокрема, йшлося про “катування власних дітей перед очима підсудних” та про “систему заручників”. Над близькими та родичами засуджених знущалися також таким чином: “Совітський режим не видає тіла страченого родині і так залишається червоним можновладцям можливість переслідувати та мучити свояків сумнівом, чи засуджений ще живий чи вже страчений”¹⁶. Західні українці не мали сумніву у тому, що радянські політичні в’язні піддавалися тортурам, адже за повідомленням преси більшість процесів проходила за закритими дверима.

Однією з резонансних подій періоду “чисток”, яка сколихнула західноукраїнську громадськість, було самогубство голови Раднаркому УСРР П. Любченка. Смерть П. Любченка, на думку оглядачів, була знаковою для всіх українців, які відгукнулися на комуністичні ідеї: “Трагедія Любченків є трагедією української нації, яка в переломовій історичній хвилині не використала нагоди і не здобула собі волі, тому що мала забагато Любченків. Краще бажати б собі, щоби при найближчій історичній нагоді не було хитань між ідеєю оборони рідного краю та різними інтернаціональними ідеями”¹⁷. Вважалося, що своїм вчинком П. Любченко показав, що зрікається більшовицької ідеології та продемонстрував свою “українськість”: “З самогубством П. Любченка починається доба вже нічим не замаскованої Малоросії. Своім самогубством П. Любченко може і не викупив усіх своїх гріхів, але показав ясно, що в жилах його текла українська кров”¹⁸. Закордонна преса також аналізувала причини самогубства очільника уряду радянської України. Берлінський “Ангріф” відзначав, що московський уряд закидав П. Любченкові те, що він вимагав збільшення українського елемента в державному і партійному апараті. Життя П. Любченка та його кінець типові для політичного розвитку немосковських комуністів ССРСР, а особливо українців, які бачили в радянському режимі можливість вільного культурного розвитку свого народу. Лондонський “Таймс” також відкидав московські твердження, немовби П. Любченко був німецьким шпигуном. “Ньюс Кронікл” з одного боку вказував на відданість П. Любченка більшовицькому урядові та твердив, що населення “стрінуло спокійно вістку про його смерть бо рішило позбутися всіх ворогів совітської держави”¹⁹. У зв’язку зі смертю П. Любченка на шпальтах видання “Діло” з’явилась сатирична замітка про долю “типового радянського політичного діяча”: “Як відомо в країні рад, люди залишають свої посади у такий спосіб: 1) на підставі постанови уряду, де зазначено, що таку особу звільняють з посади у зв’язку з переходом на іншу роботу (цілком нормально); 2) на підставі постанови уряду, що таку-то особу “здіймають” з посади через такі-то дійсні чи здогадні гріхи (це, зрозуміло, кінець всякій кар’єри); 3) особа щезне з політично-адміністративного обр’ю без ніяких постанов та наказів (це в більшості випадків означає і кінець життєвій кар’єри)”²⁰. Оглядач “Діла” Г. Лазаревський запевняв, що П. Любченка “змусили” покінчити життя самогубством через права української мови: “Українські комуністи не мають змоги утриматися в київському уряді. Голова уряду Любченко покінчив “самогубством” по дискусії в мовній справі, де він твердив, що впроваджувати московську мову з другої кляси хибно”²¹.

Пресові видання повідомляли західноукраїнську громадськість і про інші події, пов’язані зі сталінськими “чистками” керівництва УСРР. Великого розголосу набув “московський процес” (1937 р.), на якому судили чільних керівників радянської України, зокрема С. Косіора та Х. Раковського. Свої думки щодо причин та наслідків цього процесу на сторінках щоденника “Діла” виклав Г. Лазаревський. Автор не погоджувався із заявами закордонної преси, що, мовляв, цей процес був сфальсифікований ГПУ, а натомість Г. Лазаревський запевняв, що не варто переоцінювати “всемогутність” ГПУ: “Можливість для ГПУ якимись тасмничими способами примушувати підсудних проти їхньої волі говорити все, що потрібне ГПУ. Нехай і так. Нехай того, що оповідали підсудні, не було насправді. Отже, значить там в

СССР усе гаразд, а цих людей комусь захотілось розстріляти. Зробили б це тоді без прилюдного судового процесу. Якщо все, що розповідають підсудні, не відповідає правді, то в першу чергу треба судити Єжова за видуману ним компрометацію ССРСР перед цілим світом. Чому ми так віримо всім сенсаційним відомостям про жахливі безладдя в ССРСР, а коли про це зізнають люди на суді, то ми їм не віримо”²². Автор статті запевняє читачів, що підсудні у цьому процесі (Х. Раковський, М. Крестинський, Г. Гринько) таки мали намір здійснити переворот як в радянській Україні, так і в цілому СРСР.

Хоча це ж “Діло” в іншій замітці спростовує Г. Лазаревського, посилаючись на відомого французького діяча і вченого А. де Моно, який заявляв, що не вірить самообвинуваченням Х. Раковського: “свого приятеля, якого знає 30 років. На підставі такої довгої знайомости можна якнайрішучіше ствердити, до яких вчинків був він здатний. А. де Моно був колись французьким послом у Москві і добре орієнтується у російських справах”²³.

Репресії в радянській Україні торкнулися і армії та її офіцерського складу. У галицькій пресі повідомлялось: “Арештування в червоній армії тягнуться вже від кількох днів. Арештованих старшин переводять до в’язниці або вони зникають без сліду. Дотепер не відомо, за які провини переслідують старшин червоної армії”²⁴. Також громадськість дізналась, що у київському військовому окрузі ГПУ викрило “сепаратистський осередок”, який мав на меті відділити Україну від СРСР та здійснити замах на К. Ворошилова²⁵, також “троцькістський центр” був і в чорноморському флоті України²⁶.

У публічному просторі Західної України велику увагу було приділено “чисткам” в культурних та наукових установах УСРР/УРСР: “По масових розстрілах українських комуністів, які займали вищі становища в адміністрації, господарському чи культурному житті в СРСР, прийшла отсе черга й на українських мистців. На днях розстріляли в Києві прімадону київської опери Петрусенко і славного оперного співця Донця “за націоналістичну діяльність”²⁷. Автор статті вважав, що митці були страчені тільки за те, що працювали на користь української культури. Також у пресі повідомлялось, що ГПУ звинувачує у “шумськізмі” ректорів харківського та одеського університетів, яким закидали “шпигунство на користь Німеччини”²⁸. Вже згаданий вище поет та оглядач “Вістника” О. Бургардт наводить свою розмову про радянських діячів культури із українським переселенцем: “– Де Зеров?; – На Соловках; – Підмогильний? – На засланні невідомо де; – Драї Хмара?; – Теж давно висланий; – А Філіпович, такий же непричетний до політики? – На Соловках, а молода жінка його збожеволіла; – Ну а Рильський? – Чула, що заарештований незважаючи на гимни Сталінові”²⁹. З огляду на ці повідомлення західні українці не мали ілюзій щодо стану науки і культури в УСРР.

Різно засудили сталінські репресії в радянській Україні усі західноукраїнські політичні партії та сили. Найпопулярніша українська партія Галичини УНДО проводила антирадянську пропаганду, і в результаті у західноукраїнському суспільстві утверджувалась думка, що московська політика в УСРР несла зі собою терор – масові арешти, депортації, розстріли, які стали засобом винищення потенційної опозиції. Поступово такий погляд на радянську дійсність ставав панівним не тільки в рядах УНДО³⁰. Зокрема, у резолюції п’ятого народного з’їзду УНДО (1938 р.) повідомлялось: “В Світах на землях українського материка, український нарід під режимом комуністичної дикатури переживає жахливі переслідування в національній, релігійній, соціальній, культурній і господарській ділянці. Кривавий більшовицький терор став там одиноким засобом правління над українським народом. Червоні пережитки старого російського імперіалізму намагаються здійснювати стару московську ідею: повного знищення українства, як політичного і національного чинника”³¹. Ситуацію у радянській Україні прокоментував також і заступник голови польського сейму, член УНДО В. Мудрий: “п. Мудрий, зазначив... про страшне гноблення українців – масове винищення інтелігенції, розстріли, заслання і планове вихолодження багатой країни на користь Москви”³².

Соціалісти-радикали (УСРП) констатували, що радянська влада “тримається” на терорі та “круговій поруці чекістів, які бояться народного гніву на випадок, коли б їм влада виповзала з рук. Вони ціпко зі собою зв’язані, але їх становище подібне в народній масі до довкруги обложеної ворожим військом твердині”³³. Починаючи із 1930-х рр., соціалісти радикали, проаналізувавши політику більшовицької партії, констатували, що вона “тірша від

царського режиму”. Передусім члени партії наголошували на репресіях серед української інтелігенції: “Московські наказні уряди на Великій Україні стараються знищити навіть тих українських діячів і вчених, котрі перейшли на їх віру, або ще за кордоном рішили піти на їх службу”. Така влада тероризує подвійно: “тюрьмами, арештами й розстрілами й відбиранням хліба й засобів до життя”³⁴.

Ставлення третьою за популярністю політичної сили серед західних українців УСДП до радянської України ґрунтувалося на платформі грудневого з’їзду 1928 р. Лінію партії окреслив В. Темницький. Він визнав, що “український пролетаріат з жахом і болем глядить на все те, що в сектантським засліпленню твориться по тім боці Збруча”. 4 березня 1934 р. у Львові відбувся 7 конгрес УСДП, делегати якого висловили протест “проти нечуваного терору більшовицької Москви на Великій Україні” та “пошану і привіт всім його жертвам”³⁵.

Громадські організації Західної України на своїх з’їздах та зібраннях засуджували сталінський Великий Терор в Україні. Наприклад, Головний Виділ центрального українського жіночого товариства “Союз Українок” на своєму засіданні 24 грудня 1934 р. звернув увагу на останні трагічні вісті з теренів УСРР. Тому “Союз Українок” прийняв, засудивши антиукраїнську політику, таку постанову: “... Довівши Україну до стану повної руїни, забралася більшовицька влада до свого чергового кривавого завдання, а саме до винищення української інтелігенції, навіть партійно-комуністичної. Масовими розстрілами та масовим виселенням українських культурних діячів хочуть більшовики – відібравши народові його еліту та лишивши його без проводу – вести далі тим легше своє ганебне діло. Ці жахливі події проходять при повній мовчанці культурного світу, який, пішовши на співпрацю з совітським урядом та прийнявши його до Союзу Народів, узяв на себе тим самим моральну відповідальність за злочинну політику більшовицької влади. Українське зорганізоване жіноцтво поновлює свій рішучий заклик до українського громадянства залишити в обличчі народної трагедії міжусобиці та об’єднатися для захисту загибаючої батьківщини”³⁶. Майже усі західноукраїнські організації апелювали до міжнародної спільноти через репресії в УСРР, вважаючи, що Захід повинен втрутитися у ці події та стати на захист УСРР.

Антиукраїнські репресії в УСРР були засуджені навіть західноукраїнськими робітниками, прошарок яких чи не найбільше був підданий впливам більшовицької пропаганди “пролетарського раю за Збручем”. 20 січня 1935 р. у Львові у товаристві “Праця” відбулася святкова академія на честь померлих членів цього товариства. В академії взяли участь члени товариства, представники різних професійних робітничих союзів та політичних партій. Доповідач І. Буняк звертав увагу присутніх на терор, що панував на східноукраїнських землях: “Жертвами цього терору падають люди навіть зовсім невинні, що стоять осторонь усякої “контрреволюції”. Їх вина хіба така, що хоч є комуністами, але почувають себе... українцями. Однією з таких жертв є відомий у Львові український письменник і соціалістичний діяч Юліан Бачинський, що кілька років тому покинув есдеків і перейшов до компартії”³⁷. Звичайно, західноукраїнську громадськість надзвичайно цікавила доля їхніх земляків, які стали жертвою тоталітарного режиму в УСРР.

Події на Великій Україні мали вплив і на літературне життя в Галичині. На сторінках західноукраїнських часописів з’являлися вірші, в яких йшлося про страхіття, які творилися в середині 30-х рр. в УСРР. Один з таких творів був поміщений у щоденнику “Діло”: “Лютує Ірод – кат червоний / І лється вже рікою кров / І в Києві заглухли дзвони / лиш брязкіт чути з-під оков”.

Отже, Великий Терор та “чистки” в рядах керівництва радянської України викликали неабиякий резонанс у західноукраїнській суспільно-політичній думці. Репресивна політика більшовиків щодо представників українських радянських політичних, військових та культурних діячів була різко засуджена як галицькою пресою, так і провідними західноукраїнськими політичними партіями та організаціями.

¹ Соляр І. Зовнішні орієнтації національно-державницьких партій Західної України (1923–1939) / Ігор Соляр. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2011. – 356 с.

- ² Конквест Р. Великий терор. Сталінські чистки тридцятих років / Роберт Конквест. – Луцьк : Терен, 2009. – 663 с.
- ³ Хроніка СРСР // Діло. – 1937. – 14 верес. – С. 3.
- ⁴ Snyder T. Sketches from a secret war. A Polish artist's mission to liberate Soviet Ukraine / Timothy Snyder. – Yale : University Press, 2005. – P. 215.
- ⁵ О. В. Бунт молоді (ферменти в СРСР) / О. В. // Вістник. – 1935. – Кн. 2, т. 1. – С. 122.
- ⁶ Там само. – С. 124.
- ⁷ Там само. – С. 125.
- ⁸ Остання ставка Москви // Діло. – 1937. – 14 жовт. – С. 1.
- ⁹ Донцов Д. Зрада амфіктіонів / Донцов Д. // Вістник. – 1938. – Кн. 7–8, т. 3. – С. 591.
- ¹⁰ Там само. – С. 595.
- ¹¹ Бургардт О. Царство Сатани / Освільд Бургардт // Вістник. – 1938. – Кн. 4, т. 2. – С. 301.
- ¹² Там само. – С. 305.
- ¹³ Там само. – С. 304.
- ¹⁴ Там само. – С. 305.
- ¹⁵ Отрута чи гіпнолізм? Тайна слідства ГПУ // Діло. – 1937. – 2 лют. – С. 2.
- ¹⁶ Методи світських процесів // Діло. – 1937. – 11 серп. – С. 3.
- ¹⁷ Після Скрипника і Хвильового – Любченко // Діло. – 1937. – 4 верес. – С. 1.
- ¹⁸ Останній з могиканів. Трагічна кар'єра Панаса Любченка // Діло. – 1937. – 7 верес. – С. 3.
- ¹⁹ Відгуки самогубства Любченка за кордоном // Діло. – 1937. – 21 верес. – С. 7.
- ²⁰ Містерії з посадою прем'єра УРСР // Діло. – 1937. – 25 лист. – С. 1.
- ²¹ Лазаревський Г. Московський судовий процес і Україна / Гліб Лазаревський // Діло. – 1938. – 13 берез. – С. 2.
- ²² Там само. – С. 2.
- ²³ Бритійський прем'єр Чемберлен дементує ревеляції московського процесу // Діло. – 1938. – 11 жовт. – С. 1.
- ²⁴ Погром червоних старшин у СРСР // Діло. – 1937. – 23 лип. – С. 1.
- ²⁵ Ягода стане перед судом за кримінальні провини // Діло. – 1937. – 6 квіт. – С. 4.
- ²⁶ За відізвання України від СРСР // Діло. – 1937. – 9 берез. – С. 6.
- ²⁷ За що розстріляли українських артистів у Києві? // Діло. – 1937. – 11 груд. – С. 3.
- ²⁸ “Контрреволюціонери” на провідних становищах в УРСР // Діло. – 1937. – 16 берез. – С. 2.
- ²⁹ Бургардт О. Царство Сатани / Освільд Бургардт // Вістник. – 1938. – Кн. 4, т. 2. – С. 301.
- ³⁰ Соляр І. Зовнішні орієнтації національно-державницьких партій Західної України (1923–1939)... – С. 211.
- ³¹ Резолюції V-го Народнього З'їзду УНДО // Діло. – 1938. – 12 січ. – С. 7.
- ³² Два чужі поважні голоси про Україну // Діло. – 1938. – 30 січ. – С. 2.
- ³³ ЦДІАЛ України, ф. 148, оп. 8, спр. 3808, арк. 8–9.
- ³⁴ Соляр І. Ставлення УРП-УСРП до Радянської України / Ігор Соляр // Вістник Львівської комерційної академії. Серія “Гуманітарні науки”. – Львів, 2011. – Вип. 10. – С. 369.
- ³⁵ Там само. – С. 276.
- ³⁶ Протест українського жіноцтва проти нової хвилі червоного терору // Діло. – 1935. – 2 січ. – С. 3.
- ³⁷ Протест львівського робітництва проти терору на СРСР // Діло. – 1935. – 26 січ. – С. 2.

В статтє проанализировано отношение жителей западно-украинских земель (Галичины и Волыни) к сталинским “чисткам” в советской Украине 1930-х гг. Сквозь призму газетных публикаций в самых популярных изданиях (“Дило”, “Вистник”), резолюций съездов политических партий (УНДО, УСРП, УНДП) и общественных организаций (“Союз Украинок”, “Праця”) рассмотрено отношение западно-украинской общественности к репрессиям в УССР. “Чистки” в рядах коммунистической партии и в правительстве, аресты в красной армии и преследование деятелей науки и культуры в советской Украине – эти события нашли свое место в информационном пространстве украинского населения Польши. Особенно западно-украинская общественность обсуждала открытые судебные процессы над украинскими деятелями в СРСР.

Ключевые слова: *Западна Украина, советская Украина, репрессии, Великий Терор, 1930-е гг.*

The paper analyses attitude of Western Ukrainian community (Galicia and Volyn) towards Stalin's Great Terror in Soviet Ukraine in 1930th. Based on publications in most popular newspapers and journals (“Dilo”, “Vistnyk”), resolutions of political parties (UNDO, USRP, UNDP) and public organizations (“Soyuz Ukrainok”, “Pratsia”) describes the attitude on western Ukrainians toward repressions in Soviet Ukraine.

“Cleanings’ in communist party and in the government, arrests in the Red Army, persecutions of scientists and cultural leaders – this events found it’s place in information space of Ukrainians in Poland. With great interest Western Ukrainian community discussed open trials of Ukrainian officials in USSR.

Keywords: Western Ukraine, Soviet Ukraine, repressions, Great Terror, 1930th.

УДК 94 (477.8)

Петро ГАВРИЛИШИН

ПРОБЛЕМА ВСТАНОВЛЕННЯ СХІДНОГО КОРДОНУ ПОЛЬЩІ В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Висвітлено перебіг дипломатичної боротьби провідних держав антигітлерівської коаліції щодо встановлення східного кордону Польщі. Встановлено, що найбільш вагомую роль у цьому питанні відіграли рішення Тегеранської конференції.

Ключові слова: лінія Керзона, польсько-радянський кордон, дипломатія, польський еміграційний уряд, “велика трійка”.

Події Другої світової війни стали каталізатором низки процесів, пов’язаних із трансформацією як політичних устроїв, так і кордонів цілої низки держав Європи. У даному контексті неабияке зацікавлення викликає проблема встановлення кордонів Польщі. Ця тематика є широко відображеною у науковій історичній літературі¹, однак з огляду на стрімкі зміни, що відбуваються у сучасному глобалізованому світі та доволі непросте геополітичне становище України, проблема встановлення кордонів однієї з наших сусідніх держав викликає певний інтерес. Тим паче встановлений в 1945 р. польсько-радянський кордон закріпив за Україною так звані “kresy wschodnie”, таким чином втілюючи віковичне прагнення українців до об’єднання своїх етнічних земель. Актуальність статті підкреслює й те, що державна приналежність Західної України була каменем спотикання як у польсько-українських, так і польсько-радянських відносинах.

Протягом Другої світової війни проблема встановлення східного кордону Польщі перебувала у фарватері реалізованого у вересні 1939 р. пакту Молотова – Ріббентропа. За умовами цього договору Польща була силоміць розчленована між Радянським Союзом і Німеччиною. Власне, до повного завершення війни у Європі ця обставина була наріжним каменем у дипломатичних відносинах між польським еміграційним та радянським урядами. У разі перемоги у війні держав антигітлерівської коаліції представники польського еміграційного уряду сподівалися на збереження територіальної цілісності Польщі у кордонах до 1 вересня 1939 р. Натомість керівництво СРСР не хотіло втрачати приєднані восени 1939 р. території Західної України, Західної Білорусі та Віленщини.

Боротьба за польсько-радянський кордон також ускладнювалася через розбіжності, які виникли в ідеях та цілях лідерів держав “великої трійки”, до якої входили Великобританія, США і Радянський Союз. Позиції урядів цих держав кардинально різнилися між собою як у питанні територіальних меж Польщі, так і в облаштуванні післявоєнного устрою в Європі. За таких обставин розв’язання проблеми польських кордонів було одним з пріоритетних завдань у зовнішній політиці Польщі, СРСР та Великобританії.

Участь Радянського Союзу у територіальному розподілі Польщі отримала стримані оцінки урядів Великобританії та Франції. Це було пов’язано з тим, що політичні лідери цих держав не бажали погіршувати відносини з радянським керівництвом, яке на той час остаточно не перейшло на бік Німеччини. Водночас польський уряд зайняв тверду позицію, а саме: відродження Польщі у кордонах, які існували станом до 1 вересня 1939 р. Вказана позиція залишалася незмінною протягом усієї війни².

Обговорення проблеми польсько-радянського кордону на дипломатичному рівні мало місце вже у перші дні після початку радянсько-німецької війни. Поштовхом до цього стала